

KOCKÁZATOK ÉS MELLÉKHATÁSOK

LAKI MIHÁLY

Kornai János: Látlelet

Tanulmányok a magyar állapotokról

HVG, Budapest, 2017. 232 oldal, 3900 Ft

A kilencvenedik születésnap ünneplésének fontos eseménye volt ez a kötet. Méltó Kornai Jánoshoz. Nem – nyilván a legjobb – régi írásokból összeállított és méltató előszóval ellátott, díszes kiadványt kap kézhez az olvasó, hanem azt az utóbbi nyolc évben megjelent, hat elemző tanulmányt, amelyek középpontjában Magyarország 2010 utáni állapota áll. Kornai egy kivétellel mindet széles olvasótábornak, a *Népszabadság* és az *Élet és Irodalom* olvasóinak szánta.

A 2005-ben közreadott önéletrajzának utolsó fejezetében Kornai mérsékelten bizakodó volt: „Ami engem illet, hangulatomban a rendszerváltás óta átbillent a pesszimizmus–optimizmus elegy összetétele az optimizmus javára. Komolytalan vál-

1 ■ Kornai János: *A gondolat erejével*. Osiris, Bp., 2005. 295. old.

2 ■ Kornai János: Kávé és tea. Hozzászólás az egészségbiztosítás reformjához. *Népszabadság*, 2007. okt. 22. Melléklet; A puha költségvetési korlát szindrómája a kórházi szektorban. *Közgazdasági Szemle*, 55 (2008), 12. szám, 1037–1056. old.

3 ■ Kornai János: Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. *Közgazdasági Szemle*, 53 (2006), 12. szám, 907–936. old.; Mit jelent a „rendszerváltás”. Kísérlet a fogalom tisztázására. *Közgazdasági Szemle*, 54 (2007), 4. szám, 303–321. old.

4 ■ Kornai a 2000-es évtized közepén hozzászólott a kapitalizmus kutatásához. „Évtizedeken át a szocialista rendszert tanulmányoztam. Munka közben alakult ki a módszertan, amelyet a kutatásaimhoz használtam, és amelyet később »rendszerparadigmának« neveztem el. Kísérést érzek arra, hogy ugyanezt a megközelítést alkalmazzam a kapitalista rendszer vizsgálatában. Sokáig húzódoztam a feladattól, mert úgy gondoltam, hogy a kapitalizmus elemzésére sokkal inkább hivatottak azok, akik kezdettől fogva erre specializálódtak, és több tapasztalatot szereztek a rendszer működéséről. Am éppen a nyugati világban élő barátok, kollégák biztattak a próbálkozásra. Azzal érveltek, hogy gondolati többletet adhat hozzá a már felhalmozódott tudáshoz az a kutató, aki a szocialista rendszer ismeretében, azzal összehasonlítva tekint a kapitalizmusra.” (Kornai János: *Gondolatok a kapitalizmusról*. Akadémiai, Bp., 2011. 51. old.)

5 ■ Kornai János: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Akadémiai, Bp., 2007.

6 ■ Kornai János: *A hiány*. Kornai János válogatott munkái I. Kalligram, Pozsony, 2011.

7 ■ Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. 2012; *Központosítás és piaci reform*. 2013; *A puha költségvetési korlát*. 2014. Kornai János válogatott munkái II–IV. Kalligram, Pozsony. Az életmű sorozat kiadása 2015-ben félbeszakadt.

lalkozás lenne néhány sorban mérleget készíteni az országban és a világban végbemenő változások kedvező és kedvezőtlen vonásairól – egy másik, hosszú könyv sem lenne ehhez elegendő... Nem tagadom a bajokat, pontosan látom őket. Am azóta, hogy a poszt-szocialista régióban százmilliók számára megnyílt a szabadság lehetősége, másképpen látom a jövőt. Ez az új nagy demokrácia-hullám hozzáadott a demokrácia irányába történt korábbi elmozdulásokhoz. Történelmi mértékkel mérve jóval szűkebbre szorult az a terület a glóbuszon, amelyen zsarnokság uralkodik, és sokkal szélesebbre az, ahol erősebben vagy gyengébben demokratikus intézmények működnek. Még ha néhol meg is torpan a folyamat, sőt esetleg visszafelé fordul – meggyőződésem, hogy ez csak ideig-óráig tarthat.”¹

Az önéletrajz megjelenése és a híres fülkeforradalom közötti években (2005 és 2010 között) Kornai János komoly kutatásokat folytatott az egészségügyi rendszerekről.² Cikkei és tanulmányai jelzik, hogy továbbra is erősen foglalkoztatták a rendszerparadigmával, a rendszerváltással kapcsolatos elméleti problémák.³ Kapitalizmuskutatásának⁴ első eredményeit is ezekben az években adta közre.⁵

EARLY BIRD

Íme, a gyakori memoár-csapda: a történet nem várt fordulatot vett. 2008-ban kirobbant az utóbbi nyolcvan év legsúlyosabb és leghosszabb világgazdasági válsága. A recesszió súlyosbodásának szakaszában, 2010-ben nem szokásos kormányváltás zajlott Magyarországon. A választáson nyertes pártszövetség, a kétharmados parlamenti többség birtokában, példátlan gyorsasággal, gyökeresen átalakította az alkotmányos berendezkedést. Az 1989-es alkotmányt új alaptörvényre cserélte. Megváltoztatták az államigazgatást, a közoktatást és az egészségügyi szerkezetét, irányítását és finanszírozását. A korábbiól erősen eltérő működtetési szemlélettel és eszközökkel találkozunk a gazdaság szabályozásában, az adószervezetben, a szegények, a munkanélküliek segélyezésében, az önkormányzatok jogállásában és pénzkezelésében. Jelentősen megnőtt az állami tulajdon súlya a gazdaságban.

A hatalomváltás után, régóta tervezetten és a politikai változástól függetlenül, 2011-ben megjelent Kornai János válogatott műveinek első kötete a pozsonyi Kalligram Kiadónál,⁶ amelyet hamarosan

további három követett.⁷ Kornai nemcsak a rá jellemző gondossággal állította össze a köteteket, de a bevezető tanulmányokban újraértelmezte, értékelte a nemritkán évtizedekkel korábbi írásait. A kapitalizmuskutatás első eredményeit tartalmazó tanulmánykötete is megjelent 2011-ben.⁸

Csak a szokásos üzemmenet? Nem éppen. Számos teendője közepette Kornai az elsők között ismerte fel a 2010-es fordulat irányát, jelentőségét – és módosította a kutatási-publikálási programját. Már 2010 decemberében publikálta első eredményeit, amelyek a jelen kötet első tanulmányában olvashatók: „Nem volt nehéz összeszedni a tanulmány alátámasztására a vészjósló első intézkedésekről szóló beszámolókat. Módszeres áttekintésük – legalábbis a szerző számára – igazolta, hogy bekövetkezett a baj: Magyarországon, elsőként a korábban a diktatúra alól felszabadult Kelet-Közép-Európában, határozott intézkedések következtében megkezdődött az autokrácia kiépítése.” (10. old.)

Kornai sorra veszi a Fidesz-kormány személyi és intézményi döntéseit, amelyek már a hatalomváltás első hónapjaitól radikálisan csökkentették annak esélyét, hogy szabályos és ellenőrzött választások útján leváltható legyen:⁹ „Elmaradtak a széles körű előzetes viták és egyeztetések. A parlament törvényeket sorozatban gyártó, elképesztő sebességgel működő szavazógéppé alakult. A köztársasági elnök nem pártok felett álló, a nemzet egységét megtestesíteni hivatott egyéniség, hanem engedelmes pártkatona. A legfőbb ügyész kulcspozíciójába az uralkodó párt kipróbált hívét állították. A választások felügyeletét végző Országos Választási Bizottságot megbízatásának lejárta előtt leváltották, és az új bizottságba szinte kizárólag az uralkodó párt embereit nevezték ki. Az alkotmányosság legfőbb őrének, a bírói függetlenség fundamentális fontosságú intézményének, az Alkotmánybíróságnak a jogkörét brutálisan csökkentették [...] feloszlatták a független Költségvetési Tanácsot. A számvevőszék vezetését nem szakmailag független szakértőre bízták, hanem az uralkodó politikai csoport hűséges tagjára. Elérték azt, hogy a Gazdasági Versenyhivatalnak ne csak az elnökét, hanem ezzel egyidejűleg a két alelnökét is a miniszterelnök javaslatára nevezhessék ki.” (23–24. old.)

A GÉP FOROG

A nagy sebességgel, tömegesen gyártott jogszabályok jól mutatták a formálódó rendszer szándékait. Egyes jelenségek már a működési módjáról is informáltak: „Ha egy favorizált személlyel vagy csoporttal kivételt akarnak tenni, akkor a testére szabott, számára kiváltságot biztosító törvényt hoznak. Ha az általuk diktált törvény ellenkezik az alkotmánnyal, akkor megváltoztatják az alkotmányt.” (27. old.)

A másfél évvel későbbi tanulmány – a *Központositás és kapitalista piacgazdaság* – már a rendszer egy jól leírható, megfigyelhető hajlamára utal. Kornai itt – a teljesség igénye nélkül – 33 központositási történetet mutat be. Helyi jelentőségű események (összevonták a Mikroszkóp kabarészínházat a Thália Színházzal) éppúgy a listájára kerültek, mint a milliók mindennapi életét érintő átszervezések: „Az új önkormányzati törvény több nagy feladatcsoportot vesz el a helyi önkormányzatoktól. [...] a jövőben az oktatásügy, az egészségügy és a katasztrófavédelem teljes egészében a központi kormányzathoz tartozik.” (55. old.) Kornai nem összevont- vagy decentralizációpárti – esetről esetre vetné össze az átszervezés költségeit és hasznait. A hatalom megszerzése és megtartása szempontjából azonban a központositás hatékonyabb, mint a feladatok „szétterítése”.

A 2010 utáni Magyarországon pedig ez a megfontolás érvényesül: „A hatalom a cél – és minden eszköz ennek van alárendelve. Ha a célnak és az eszközöknek ezt a machiavellista viszonyát jól megértettük, akkor megkaptuk az erős és egyre erősebb központositási tendencia oksági magyarázatát.” (68. old.)

A MAGÁNTULAJDON ÉS A PIAC

Kornai szerint a formálódó rendszer nem hasonlít a szocializmusra: „Még ha van is hasonlóság a bolsevik pártok és a mai kormányzó erők hatalomgyakorlási stílusa között, nyilvánvaló, hogy a Fidesz nem marxista-leninista párt. Nem az a programja, hogy felszámolja a kapitalizmust [...]. Száz szálon kötődik hozzá, élvezi nem is egy nagykapitalista oligarcha és sok kiskapitalista vállalkozó segítségét. Kész a gazdasági és politikai támogatásért cserébe gazdasági és politikai támogatást adni.” (20. old.)

Kornai a magántulajdonon alapuló többpárti demokrácia elkötelezett híve, de nincsenek illúziói: noha a kapitalizmus a demokrácia feltétele, ám „nem finnyás”, diktatúrákban, autokráciákban is sikeresen működik. Az alkalmazkodó Magyarországon is kölcsönös, a magyar nagyvállalkozók és a külföldi tulajdonban lévő vállalatok hazai menedzsmentje különösebb ellenállás nélkül elfogadta a „Fideszkapitalizmus” szabályait és feltételeit. Az antikapitalista retorika, az ágazati különadók, a rejtett és nyílt államosítás nem riasztotta el őket, nem tiltakoztak, nem vonultak ki a magyar piacról. Inkább külön előnyöket biztosító, úgynevezett stratégiai megállapodásokat kötöttek a magyar állammal.

8 ■ Kornai János: *Gondolatok a kapitalizmusról*. Akadémiai, Bp., 2011.

9 ■ Kornai ezután folyamatosan figyelte és értékelte a hazai folyamatokat – többnyire nemzetközi összehasonlításban. A kötet utolsó írása 2016 októberében jelent meg. Ezek a tanulmányai kivétel nélkül megjelentek magyarul, a többségük először a napi-, hetisajtóban. És persze angolul és számos további idegen nyelven, főként szakfolyóiratokban.

A MAGYAR ESET NEM EGY A SORBAN

A szocializmus utáni átmenet nem hozta meg a demokrácia gyors győzelmét a térségben. „A Szovjetunió összeomlott, Mao Ce-tung rémuralma véget ért”, ám „a posztszocialista régió népességének és területének mindössze egytizedét alkotják azok az országok, amelyeket demokráciának minősítünk [...] Nincsenek komoly jelei annak, hogy a demokratizálás folytatódna – Huntington harmadik hulláma elapadt.” (195. old.) Magyarországon azonban nem elakadt, abbamaradt a demokrácia és a piacgazdaság rendszerének kiépülése (mint Oroszországban vagy Belorussziában), hanem 2015-re, a volt szocialista országok közül elsőként hazánkban álltak össze tudatosan felépített, működtetett politikai szerkezetű a 2010-es szándékok és hajlamok. Visszafordult, U kanyart tett az 1989-ben elkezdődött átalakulás. Kornai számos, jórészt a korábbi tanulmányaiban is említett esettel, folyamattal, ahogy manapság mondják, anekdotikus tényvel illusztrálja-bizonyítja tételét.

1. Az U kanyar óta számottevő mértékben folytatódott a demokrácia és a jogállam alapvető intézményeinek lerombolása, lényeges meggyengítése. Például: „Visszamenőleges hatályú törvényeket hoznak, semmibe véve az ilyen jogalkotásnak a római jog visszamenő tilalmát. Ha egy egyént vagy szervezetet különlegesen kedvező elbánásban kívánnak részesíteni, akkor jogi fortélyokkal olyan törvényt hoznak, amely *de facto* biztosítja a kivételezést.” (122. old.)

2. Továbbá „2010-ig az állami tulajdon helyett a magántulajdon vált a domináns tulajdoni formává – ám az U kanyar óta rendszeres jogi, gazdasági és ideológiai támadások érik a magántulajdont: újra nő az állami szektor súlya és befolyása.” (uo.)

3. A visszafordulás fontos indikátora a fellépés a központi hatalomra ellensúlyként ható önkormányzatokkal, illetve a helyi szükségletek kielégítésére építő közszolgálatokkal szemben. 2010 után a központi hatalom súlya jelentősen megnövekedett: „szembetűnően feltámadt a centralizálás tendenciája. Ez

elsősorban az államigazgatáson belül mutatkozik. A rendszerváltás egyik fontos vívmánya volt a területi önkormányzatok hatáskörének lényeges megnövekedése. A visszafordulás egyik legfeltűnőbb jele, hogy az iskolahálózat és a kórházak »gazdái« immár nem a települések, hanem a központi kormányzat hivatalai.” (124. old.)

3. Egy korábban még nem említett visszarendező-dési indikátor a civil társadalom tudatos megtámadása és elsorvasztása. Pedig húsz év alatt a civil társadalom „olyan fékké változott, amely nélkülözhetetlen a hatalommal való visszaélések leleplezéséhez és leküzdéséhez. Az U kanyar egyik megnyilvánulása a civil társadalom módszeres zaklatása.”(uo.)

ELMÉLETI EREDMÉNYEK

Kornai már néhány hónappal a Fidesz 2010-es kormányra kerülése után megfogalmazta dokumentált sejtését: *megkezdődött Magyarországon az autokrácia kiépülése*. A kötet utolsó, 2016-ban írt tanulmányában bemutatja és a magyarországi folyamatokra alkalmazza a továbbfejlesztett rendszerparadigma elméletét. A rendszerek leírását és ismertetését jórészt korábbi könyveiből, cikkeiből emeli át, a kormányzati formákról írottak viszont

Kornai új – kutatáson és a szakirodalom feldolgozásán alapuló – elméleti eredményei. Egy korábban nem használt elméleti keretben együtt elemzi a nagy rendszereket és a kormányzati formákat, illetve azt, hogy mikor működhetnek együtt és mikor nem. Ennek megértését az alábbi táblázattal segíti. (3. táblázat, 185. old.)

Kormányzati forma	Nagy rendszerek	
	kapitalista	szocialista
Demokrácia	működhet	nem működhet
Autokrácia	működhet	működhet
Diktatúra	működhet	működhet

Az elakadt és a visszafordult rendszerváltások¹⁰ leírása és elemzése szempontjából különösen tanulságosak a kormányzati formákról, főként az autokráciáról írottak. Az autokrácia nem valamiféle átmeneti forma a demokrácia és a diktatúra között, hanem tartósan fennmaradni képes, részben a demokrácia, részben a diktatúra fontos jellemzőivel, ám jóval több egyedi tulajdonsággal is rendelkező kormányzati forma.

Kornai megkülönbözteti a kormányzati formák elsődleges és másodlagos jellemzőit. Alább bemutatjuk az autokrácia jellemzőit.

AZ AUTOKRÁCIA JELLEMZŐI

Az alábbi felsorolást olvasva aligha meglepő, hogy Kornai napjaink Magyarországot nem tekinti demokráciának.

Elsődleges jellemzők
1. A kormány civilizált procedúrával nem váltható le
2. Csak formálisan léteznek vagy gyengék azok az intézmények, amelyek együttesen garantálnák a leválthatóságot
3. Van legális parlamenti ellenzék, a választásokon több párt indul
4. Nincs terror (tömeges kényszermunkatáborok és kivégzések), de szórányosan felhasználnak különböző eszközöket a politikai ellenfelekkel szemben (hamis indoklással börtönbüntetés, esetleg politikai gyilkosság)
Másodlagos jellemzők
5. A parlamenti ellenzékkel szemben represszív eszközöket alkalmaznak
6. Gyengék és nem függetlenek a „fékek és ellensúlyok” szerepére hivatott intézmények
7. Szinte minden fontos tisztségre az uralkodó csoport a saját embereit nevezi ki
8. A kormánnyal szembeni civil ellenállásnak nincs törvényi korlátja, de a civil szféra gyenge
9. A participáció jogi keretei léteznek, de gyakorlatilag nem érvényesülnek
10. A sajtószabadságot jogi és gazdasági eszközökkel korlátozzák

A szándékok és a hajlamok rendszerré álltak össze: „az itt bemutatott tipológia szerint Magyarország autokrácia. Külön is kiemelem az autokráciára jellemző minimumfeltételt: olyan kormányzat jött létre, amely a szokványos demokratikus processzus kerekében nem váltható le. Kiépuult az intézményrend-

szert (az uralmon lévő politikai erő számára előnyös választási szabályok bevezetése, az ellenzék eredményes működéséhez szükséges anyagi erőforrások elapasztása, az ellenzéki sajtó és egyéb médiumok hatókörének drasztikus szűkítése stb.), amely szinten garantálja a Fidesz választási győzelmét. Minden szinten az uralkodó párt megbízható emberei töltik be a magas pozíciókat. Még arra a valószínűtlen esetre is, amikor az ellenzék kerekedne felül a választásokon, előre beépítették a maguk »fékjeit és ellensúlyait«, hogy a mostani uralkodó csoport emberei továbbra is kulcspozícióban maradjanak, és megakadályozzák az új kormány normális működését.” (206–207. old.)

A rendszer autokratikus, de Magyarország gazdasági nagyszerűt tekintve nem sodródott valamiféle harmadik útra: „Igazi kapitalizmus ez, de a kedvező vonásai aránylag gyengébben, visszataszító vonásai pedig erőteljesebben érvényesülnek, mint a kapitalizmus sok más, kedvezőbb változatában.” (201. old.) Kornai a kedvezőtlen jelenségek és folyamatok között említi a politikai szféra és az üzleti körök közötti különösen erős összefonódást és az ezzel járó, különösen gyakori, a rendszer szerves elemévé vált korrupciót. Az összefonódás gyakori formái között említi azokat az eseteket, amikor a veszteségesé tett magánvállalatot államosítják, és az új menedzsmentbe a rendszer megbízható emberei kerülnek. Az ilyen tőke-transzfer „fejlettebb formája”, amikor „a tönk szélén álló gazdasági egységet potom áron állami kézbe veszik, közpénzen feltőkésítik, majd újra privatizálják” (203. old.). A magyar kapitalizmusban az állami kiadásokat rendre részrehajlóan költik el, „előnyben részesítik azokat a pályázatokat, amelyeket »Fidesz-közeli« cégek nyújtottak be. Ez teszi lehetővé, hogy hihetetlen gyorsasággal mamutméretű cégek vagy cégbirodalmak fejlődjenek ki.” (Uo.) A haverkapitalizmus továbbfejlesztett változata, amikor – nemritkán – „a döntéshozókat család, rokoni kötelékek fűzik a kedvezményezettekhez” (204. old.). Nálunk sem ismeretlen az állam foglyul ejtése: „egyes kapitalista csoportok igényei szerint formálják a törvényeket és más jogszabályokat. Ám legalább ennyire érvényesül a fordított hatás: az állam ejti foglyul az üzleti világot. Az állam vezetője nevezi ki és ő váltja le az oligarchákat.” (51. old.)

A MŰFAJ KORLÁTAI

Kornai már a *Látélet* előtt közreadott kapitalizmus-tanulmányában műfajt váltott: „Ebben a különös, eklektikus szövegben nem követi a mainstream folyóiratok közlési szokásait és szabályait. A gazdaságtörténetből vett vagy kreált példák, statisztikák, anekdotikus események, esetek, verbális elméleti állítások, sejtések dokumentálják, bizonyítják, illusztrálják a tanulmány központi gondolatát.”¹¹

A *Látélet* kötet tanulmányaiban is hasonló a módszer és a szemlélet. Többnyire tömör, elnagyolt a szakirodalom ismertetése, a fogalmi egyezések és eltérések, a fogalomtörténet, az elődök és a vitapartnerek bemutatása: „Amit most közreadok, nem áttekintés a probléma irodalmáról. Ha azt írnék, köteles lennék arányosan foglalkozni olyan álláspontokkal, fogalomrendszerekkel és módszertani elvekkel, amelyekkel egyetértek és olyanokkal is, amelyeket helytelennek tartok. Itt erre nem vállalkoztam, hanem csak arra, hogy saját paradigmámat fejtssem ki. Mások munkásságát csak akkor említem, ha külön ki kívánom emelni, hogy egyetértek velük – sőt éppenséggel tőlük vettem át gondolkodásom valamely elemét –, vagy amikor vitatkozom állításaikkal.” (156. old.) Csak remélhetjük, hogy a hátrányokat – a szöveg egyenetlenségeit, a „megkutatott” és a hipotetikus, legfeljebb illusztrált állítások váltakozását – meghaladják a választott kutatásközlési stratégia kétségtelen előnyei. Az, hogy a problémacentrikus, elkötelezett, szenvedélyes szövegekkel könnyebben megszólítható a remélt olvasóközönség. És a „nem kiegyensúlyozott, nem személytelen szöveg”, a befejezetlenség újabb, alapos kutatásokra ösztönöz.

MESTERTERV, AVAGY EVÉS KÖZBEN JÖTT MEG AZ ÉTVÁGY?

A rendszer kiépülése és működése aligha magyarázható az előzmények alapos leírása és elemzése nélkül. Kornai pontosan kijelöli kompetenciájának határait: „Külön tanulmányt érdemelne annak elemzése, hogy hogyan jutott az ország abba az állapotba, amelyben az új kormány átvette az irányítást. Kit, melyik politikai vezetőt, melyik pártot, melyik érdekcsoportot milyen mértékben terheli a felelősség a korábbi politikai és gazdasági folyamatokért? A jelen cikk [és a tanulmánykötet – L. M.] nem erről szól.” (21. old.)

Egyetlen, ám fontos kivételt tesz. Leírja és értelmezi a Fidesz és vezetője szándékait és tevékenységét

10 ■ Ma már tudjuk, amit Kornai csak feltételezett: 2016 óta Lengyelország is U kanyarban van.

11 ■ Laki Mihály: Kornai János *Dynamism, Rivalry and the Surplus Economy Two Essays on the Nature of Capitalism* c. kötetéről. *BUKSZ*, 2016. ősz-tél, 183. old.

12 ■ Vö. Béla Greskovits: *Rebuilding the Hungarian Right through Civil Organization and Contention. The Civic Circles Movement*. Robert Schuman Centre for Advanced Studies Working Paper. EUI RSCAS, 2017/33.; Laki Mihály: A nemzeti diskurzus. *BUKSZ*, 2010. tavasz, 24–32. old.

13 ■ Laki: A nemzeti diskurzus.

14 ■ Adam Michnik által használt fogalom: „Orbán és Kaczyński is így gondolja, pedig csak a hatalom gyakorlására kaptak megbízást, nem a demokratikus rendszer megsemmisítésére. Ez egy kúszó puccs, ami itt folyik.” Orbán és Kaczyński antidemokratikus ellenforradalmár – Adam Michnik, a *Gazeta Wyborcza* főszerkesztője (Domány András interjúja, *Magyar Narancs*, 2018. január 11.)

15 ■ A „trafiktörvényt” például kilencszer módosították két éven belül, lásd Laki Mihály: A trafikpiac átalakulása és átalakítása (esettanulmány). *Szociológiai Szemle*, 2015. 3. szám, 23–52. old.

a hatalom megragadása előtti időszakban: „Orbán Viktor már a választások előtt kijelentette: olyan politikai állapotokat kell teremteni, amelyek biztosítják, hogy uralmuk akár 15-20 évig is fennmaradjon. Amióta hatalomra kerültek, visszafordíthatatlan lépéseket tettek ennek a tervnek a megvalósítására. Szétrombolták vagy súlyosan meggyengítették azokat az intézményeket, amelyek biztosítanak a leváltathatóság elvének érvényesülését.” (25. old.)

A 2010-es hatalomváltást megelőző években a Fidesz által létrehozott vagy inspirált polgári körökben, szellemi műhelyekben, ügyvédi irodákban, szerkesztőségekben és a Fidesz szervezeteiben ma még a kívülről által kevésbé ismert, rendkívül alapos és széles körű mozgalmi és szellemi tevékenység előzte meg az új rendszer kiépítését.¹² Új államalapításról, újirakezdekről, befejezetlen rendszerváltásról szóltak a konferenciák résztvevői. Ha levesszük a hangzatos „nemzeti” retorikát – nem kevesebbet terveztek, mint az 1989-es köztársaság gyökeres átalakítását.¹³

A politikai rendszer villámgyors és gyökeres átalakítása aligha volt lehetséges valamiféle intézkedési program nélkül. Míg itt működött valamiféle mesterterv, a gazdaság átalakítása kevésbé (csak részben) mutatta a tervezett „kúszó puccs”¹⁴ tüneteit. A gazdaság irányításának átalakítása, például a Magyar Nemzeti Bank működésének, jogosítványainak, feladatainak gyors újrendezése előzetes koordinációt, tervezést jelez, de az államosítások vagy az újabb és újabb adófajták kivetésének esetlegessége és sokfélesége inkább rögtönzésre, a nagy terv hiányára utal. „Ami a gazdasági szférában végbement, azt nehéz összefoglalóan jellemezni, mert tele van egymásnak ellentmondó cselekményekkel, fenntarthatatlan rendszabályokkal, nem folytatható tendenciákkal. A rendszabályoknak nincsen egyértelmű irányzata.” (46. old.)

Az improvizáció a politikai rendszer működtetéséből sem hiányzott. Nemcsak az alaptörvény számos átírása, de az eseti törvénykezés, a folyamatos szabálymódosítás és átszervezés¹⁵ is a rögtönzés és kapkodás jele. Másként: a hatalom megragadásának és megtartásának talán volt mesterterve, a működtetésének aligha. A gép (akadozva, de) forog.

MIÉRT MAGYARORSZÁG (AZ ELSŐ)?

A *Látélet*-tanulmányok a szocializmus utáni átmenet megtorpanásának, a visszafordulásnak több egymást erősítő okát említik. Az egyik legfontosabb: az átmenet veszteségeinek nagy száma és növekvő befolyása. „Emberek tömegei veszítették el a munkahelyüket – ez nagy trauma volt azok után, hogy évtizedeken át magától értetődőnek érezték a szocializmus leginkább kézzelfogható erényét, a teljes foglalkoztatás biztonságát. Krónikussá vált a munkanélküliség. Számos országban kiéleződött a jövedelem és a vagyon eloszlásának egyenlőtlensége. Milliók élnek mélyszegénységben, sokan az éhezés határán, miköz-

DIÉTAI KÖVETEK, ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐK

Nagy János:

„Hozzáfognak hát buzgón, hisz Turnus a példa”.
Buda város követei az 1741. évi országgyűlésen

Dominkovits Péter:

Megyei hivatalviselőkből a rendi diéták követei.
Párhuzamos családi karrier a kora újkori Sopron vármegyében

Sebők Richárd:

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken résztvevő és részt nem vevő ítélmesterek prozopográfiai elemzése

Horváth Gyula Csaba:

A 18. század végi és a reformkori hatalmi elit rokoni kapcsolati hálózata

Völgyesi Orsolya:

Vármegyei követek az 1832–1836. évi országgyűlésen
a titkosrendőri jelentések tükrében

Dobszay Tamás:

Széchenyi István országgyűlési részvétele. Diétai itinerárium

Tóth-Barbarics Veronika:

„Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”?
A főnemesi családok főrendiházbeli részvétele és szerveződése a dualizmus időszakában

Gerhard Péter:

A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában

A Korall szerkesztőségének elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségnek,
és valamennyi idej számunkat postázzuk Önnek.
Az éves előfizetés ára 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

**A Korall Társadalomtörténeti Folyóirat
2017. évi tematikus számai:**

- 68. Etnikai együttélés a Kárpát-medencében
- 69. Színház és történelem
- 70. Országgyűlési követek és képviselők

ben a szemük láttára a javakban dúskálnak olyanok, akik hirtelen megszédtek magukat. Mindez magyarázza, hogy igen sok ember csalódottan, ingerülten vagy lázadó dühvel és gyűlölettel tekint a kapitalizmusra. Közülük kevesen várnak segítséget balról – elhanyagolhatóan kicsi a kommunista restauráció esélye. A profit, a bankok és a multinacionális vállalatok ellen uszító populista demagógiára jól rezonálnak a csalódottak, a vesztesek, a nyomorgók. Az elégedetlenkedő hangulat fogékony a nacionalizmus szólamai iránt.” (93. old.)

Nem vitatjuk a vesztesek indulatainak és az indulatokat veszedelmes politikai erővé változtató populista politikusoknak a szerepét az U kanyarokban,¹⁶ megtorpanásokban. De miért Magyarországon tapasztalhattuk először a visszafordulást? Nagyobb lenne nálunk a vesztesek száma, aránya, mint a többi volt szocialista országban? Több lenne az indulatok felizzását kiváltó nemzeti sérelem vagy etnikai ellentét? És elégedettebbek lennének a nyertesek, mint más országokban? „Akik előnyt élveznek a közbeszerzéseken, az egyes pályázatokon, az üzletek nyitvatartási rendjén, a nyersanyagok beszerzésén, akik kimentenek a bajból, ha pénzügyi csávába kerülnek, azok jól érzik magukat. Autokráciában a magángazdaság létéből következően széles körű klientúrát lehet kiépíteni azokból, akik a rendszer támaszai, akik anyagi támogatásban részesülnek?”¹⁷ A könyv olvastán úgy tűnik, hogy ezek a tényezők szükségesek, de nem elégségesek a magyar történet magyarázatához.

Kornai *Láttele* a kezünkben. Segíti a diagnózist, a látletet pontosítását, majd a gyógymód előállítását. De ez utóbbi már a fiatal generáció dolga. □

16 ■ „2016 után Lengyelországban is hasonló folyamatok zajlanak.

17 ■ Farkas Zoltán: Sebezhető demokráciák. Kornai János a kapitalizmusról és az autokráciáról. *Heti Világgazdaság*, 2016. október 13.